

Újabb kutatások a *tábor* szó történetéhez

1. Számos nyelvben találkozunk azzal a vándorszóval, amely a csehben és a magyarban *tábor* alakban 'castra stb.' jelentéssel szerepel. Egy régi elmélet szerint (l. pl. HEYSE, Fremdwörterbuch,¹⁵ 1873) a szó a bibliai „mons Thabor”-ból származik, mely nem egy hegy elnevezéséhez szolgált alapul (vö. pl. MISTRAL; Dictionnaire Français-Provençal).

Emellett már több mint száz évvel ezelőtt felmerült az a gondolat, hogy a cseh, illetőleg a magyar szó a török *tabur* 'tábor' szóra vezethető vissza. Mind a mai napig folyik a harc a nyelvészek között ebben a kérdésben.

2. 1932-ben KARL TITZ (Listy filologické LIX, 245—57) megkísérelte rendszeresen bizonyítani, hogy szavunk összefügg a *Hradiště hory Tábor*a 'erődítmény a Tábor hegyén' városnévvel (>*Hora Tábor* > *Tábor*), mely 1420-ból való, Žižka huszita hadvezértől származik és természetesen a fenti bibliai néven alapul.

1935-ben MELICH JÁNOS írt erről a kérdéstről a Magyar Nyelvben (XXXI, németül: Ungarische Jahrbücher XV) és itt kifejti, hogy a szó nem a csehből származik, nem az idézett bibliai kifejezésből, hanem a török *tapqur* (csag. és oszm.) > *tabur* (oszm.) 'szekérvár, hadseregrész' stb. szóból ered. A török szó véleménye szerint az oszmánliból jött a magyarba, innen vette át a cseh nyelv, innen terjedt el általában más nyelvekben. Magam is megvizsgáltam a kérdést török szempontból (MNy. XXXI., ill. Ung. Jb. XV), és igyekeztem megerősíteni MELICH fejtegetéseinek turkológiai vonatkozásait.

A további részleteket megtalálhatjuk az említett cikkekben, utalok első-sorban MELICH JÁNOS cikkére, aki nagy gondnal és kiváló kritikai érzékkel állította össze az anyagot.

Van a kérdésnek újabb cseh irodalma is, amellyel most nem kívánok foglalkozni, mivel — amennyire meg tudom ítélni — turkológiai szempontból érdektelen és én jelenleg e vitás kérdés turkológiai oldalát szeretném csupán megvilágítani. Ez alkalommal is hálás köszönetet mondok BLÁŠKOVIČ JÓZSEFnek szíves fáradozásáért, aki számomra több cikket magyarra fordított. Ezek a cikkek 1935 és 1936-ban jelentek meg a Zprávy Českosl. společnosti rukopisné c. folyóiratban.

Meg kell azonban említenem, hogy ezekben a cikkekben kétségbevonják MELICH egyik adatának helyességét, amely alapvető fontosságú a bizonyító eljárás szempontjából. MELICH ugyanis GOMBOS F. ALBIN után idéz egy helyet a Monumenta Poloniae Historica V. kötetéből (894. l.), az Annales mansionariorum Cracoviensium-ból; az idézet így szól: „1383: Hungari dicti Thabor in Hungarica lingua, in Latino exercitus et congregatio bel-lancium, ulciscntes fraudem commissam, vastant Mazoviam”. A fenti idézet MELICH szerint 1399 előtti időből származik, tehát a *tábor* szó már jóval a

huszita kor előtt megvolt a magyarban. Ezzel szemben a cseh szerző (K. T., Zprávy Českosl. společnosti rukopisné, 1935, 2. sz. 3. l.) azt mondja, hogy az idézett évkönyveket a XVI. században állították össze, és nincsen alapja annak a feltevésnek, amely szerint az ott szereplő *Thabor* szó egy 1420 előtti forrásból származnék.

3. Amint már említettem, turkológiai szempontból a következő fejlődésről volt szó:

tabqur 'szekértábor, hadseregész' > *tabur* 'tábor, szekértábor, hadseregész'.

Ha olyan oszmán-török szópárookra gondolunk, mint:

čališqan 'szorgalmas' — *čališan* 'dolgozó',

piškin 'alaposan átsült' — *pišen* 'sülő' és más hasonló jelenségekre, amelyek ugyan további rendszeres elemzésre várnak, akkor a *tabqur* > *tabur* változás elfogadhatónak látszik.

Az eset egyszerűnek, világosnak tűnt. A nyelv azonban és azok, akik a nyelvvel foglalkoznak, olykor különös dolgokra képesek.

1935 óta természetesen nem tévesztettem szem elől a kérdést és olvasmányaim során olyan helyekre bukkantam, amelyek megingatták bizalmamat a szótárírók idetartozó adataiban, következésképpen a fentebb vázolt magyarázatunkban is.

4. Vizsgáljuk meg először az oszmán-török *tabur* szót.

MOLINO szótárában (1641) nincsen nyoma a szónak. „Campo” e szerint *ordi*.

Egy másik régi szótár, a MENINSKIÉ, (1677) a következőket írja a szóval kapcsolatban: „*tabor* t. ex Polon. castra curribus vallata, exercitus. Plunderwägen, Kriegsläger. Li carri di bagaglio, il campo, l'essercito. Les chariots de bagage, le bagage, le camp, l'armée. *Ṭábor*.” BARBIER DE MEYNARD-nál (1881, 1886) a következőket találjuk: *tabour* '1° anciennement camp retranché formé par des *áraba* ou chariots reliés ensemble au moyen de chaînes et ayant la figure d'un parallélogramme; de là: barricade; parc d'artillerie. — 2° troupe de soldats; bataillon composé de mille hommes'.

A legújabb oszmán-török szótárakban (HEUSER—ŞEVKET, MAGAZANIK—GORDLEVSKIJ, HONY) a *tabur* szó jelentése 'Bataillon, Abteilung'. Többet ad ezeknél İBRAHİM ALÁETTİN (Yeni Türk Lügati, 1930): *tabur* 'egy ezred negyedrésze; katonák vagy iskolásgyermek csapat, kik egymás háta megett négy személyből álló sorokban vannak felállítva'. A többi szótár általában ilyenformán értelmezi a szót. Feltűnő a 'Menschenhaufen' jelentés, mellyel ZENKERNÉL találkozunk, ez azonban nem érdekel minket jelenleg.

5. Ezekkel a szótári adatokkal szemben feltűnt nekem az oszmán-török nyelvtörténeti szótár első kötetében (Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, 1943) egy, a *tabur* szóval kapcsolatos adat. Evlijā Čelebitől származik ez (XVII. sz.), és e szerint a *tabur* szó a határvidék nyelvében keresztyén katonai tábort jelent. Ehhez járult még az a körülmény, hogy régibb szövegekben magam is 'keresztyén tábor, keresztyén csapatok' jelentéssel találtam a szót.

A WICKERHAUSER chrestomátiájában levő történelmi szemelvények számos példát szolgáltatnak erre, így például: *tabur fetih müjesser olmaıup* 'mivel a (megerősített) keresztyén tábor bevétele nem sikerült' (58. l. Na'imā az 1621-es év eseményeiről); *tabur-i menhüsiile* '(az osztrákok) szerencsétlen hadseregükkel' (92. l.; Rašid, 1715); *sübesü tertib ve tesir eiledügi leşker ve kübekü tanzım ve tesirib ettigi tabur* 'mindenféle rendelt és küldött csapatai és

mindenfelé megszervezett és útnak indított táborai' (129. l.; 'İzzî Sülejman Efendi; VI. Károlyról van szó).

J. RYPKA „Über Sábíts romantisches Epos Edhem ü Hüma" c. tanulmányában (az eposz 1700 tájáról való; Arch. Or. I, 187) idézi a következő félverset: *medžlis-i tábür-i maqhürunda nāčār oldu čār* 'in der (Rats-)Versammlung des besiegten Heeres lag es wurde der Zar hilflos'. (Az ugyanabban a cikkben, a 150. l. utolsó sorában található versről, melyben szavunk szintén előfordul, lent beszélek.)

További adatokat találtam AHMED RĀSIM történelmi művében (III. k., 1174. l., 6. sor, a Rimnik-menti vereségről szóló leírásban, 1789): *düşman taburları hüdzüm ederek* 'amidőn az ellenséges csapatok támadásra indultak' (vö. 1164. l., 11. sor: *rus taburları*).

6. Ekkor átlapoztam az oszmán-török szótárakat — mintegy negyven szótárt —, akad-e közöttük olyan, amelyik ismeri a 'keresztyén tábor' jelentést. Valóban meg is találtam két szótárban, BIANCHI—KIEFFER² és BUDAGOV szótáraiban. Utóbb talákoztam vele, s még hozzá első helyen MIKLOSICHNÁL (Türk. El. I., 65).

A török tábor neve *ordî* > *ordu*; emellett természetesen más szavak is szolgálnak a török tábor, a török hadsereg jelölésére (az utóbbi értelemben gyakori az *alaî* szó, görögül *ἀλλήγων*, vö. WITTEK, Das Fürstentum Mentische, 25. l. 1. jegyz. stb.).

Megnéztem az ó-oszmánli krónikás, Urudzs művét és kerestem benne csataleírásokban a *tabur* szót, de nem találtam. A várnai csata (1444) leírásában a következőket olvassuk (58. l., 14. sor és kk.): 'Azab ve ienīčeri kâfirin qal'a gibi 'arabasına üştüler. Gâyetle dženk oldi. 'Arabai feth edindže... A szekérvár itt: 'erödítményszerüen [felállított] kocsi[sor](ok)'. A rigómezei csata leírásában a következők vannak (i. m. 61. l., 2. sor): *kâfirler ahenpüş 'araba ardından čigup* 'a hitetlenek, páncélba öltözve előjöttek a szekérvárból'. Szekérvár = 'araba 'szekér[sor]'. Vö. még 120. l. 21. sor.

7. Gyanússá vált a dolog és elhatároztam, hogy revízió alá veszem az egész *tabqur* > *tabur* kérdést, kritikai vizsgálatnak vetve alá a szótárak adatait. Meglepő dolgok kerültek napvilágra.

Először FEKETE LAJOSHOZ fordultam, az oszmán-török történelmi források szakértőjéhez.

FEKETE LAJOS mindenek előtt további adalékokat bocsátott rendelkezésemre, melyekben a *tabur* szó 'keresztyén tábor' jelentéssel szerepel. Két 1626-ból származó török nyelvű szövegben Bethlen Gábor táborát *nemče taboru*-nak nevezik. (FEKETE, Türkische Schriften, 38, 39. l.). Az Ewsāfi šāhan-ban (l. WICKERHAUSER 170. l.), a Sülejman Qānūni-ról szóló fejezetben a következőket olvashatjuk: *ğazve-i tāsī'a tabur (. .) seferidir. nemče qirali budin qal'asın istihlāş arzusüle džem'i 'asker-i maqhūr ve efrāfini tabur ile mahşūr ettigi mesmū-i humāyūnlari olduğa...*", amit WICKERHAUSER a következőképpen fordít le németre: „Der neunte Feldzug ist der gegen die Lager [von Ofen] (= *tabur*). Der Sultan hatte gehört, dass der deutsche Kaiser in der Absicht, die Festung Ofen frei zu machen, ein gewaltiges Heer gesammelt und die Umgegend derselben mit Heereslagern (*tabur*) eingeschlossen habe." Hasonló jelentése van a szónak egy okiratban, amely IV. függelékként szerepel KASEM-BEG—ZENKER nyelvtanában (262—263. l. és facsimile). A taburi és džigerdeleni csatákról van szó ebben (*Tabur ve Džigerdelen muhārebeleri*), ahol *Tabur muhārebesi* az 1683-ban Bécs mellett lezajlott csatára vonatkozik.

8. Ugyanakkor felhívta a figyelmemet FEKETE LAJOS „Budapest a törökkorban” (1944) c. munkájának egy részletére (17. l.), amely döntő jelentőségű a kérdés szempontjából. FEKETE LAJOS itt azt írja, hogy a törökök egymagyarjövényszóval, az *istabur* szóval jelölték a tábort. Erre vonatkozólag azután több adatot is adott.

A mezőkeresztesi csatát ábrázoló török térképen (1596; Isztanbul, Topk. S. A.; AE 5539; fényképe FEKETE LAJOS tulajdonában) a következő helymegjelöléseket találjuk: *kāfirin istaburidir* 'ez a hitetlenek tábora', ahol az *istabur* szó *astabur*-nak is olvasható, és én mostantól fogva így is olvasom; *buradan Hasan Paşa astaburi döveior* 'innen löveti Haszan pasa a „keresztyén tábornok”'.

De különösen fontos a szónak az a magyarzata, amellyel a Tārīh-i Küçük Nişāndżi c. műben találkozunk. (A Magyar Tudományos Akadémia török kéziratai, O 94 és O 219, a 948-as év eseményeiről, a Szülejmán kilencedik hadjáratáról szóló rész). Itt az alábbiakat olvashatjuk: *Feth-i astabur der qurb-i Budun fī sene 948. Vezir Mehmed Paşa muğaddemā 'askerle varidżaq, küffār-i hüksār qa'a dženkinden el çeküp 'askerinin etrafına handekler qazup, arabalarin öñüne dizüp birbirine zendżirle bayladılar. Keferi içinde bunja astabur (سطور) derler imiş. Bir qaç gün astabur içinde müslimānlarla dženk ettiler. Āhir feth olup ...* Azaz: „A budai *astabur* elfoglalása 948-ban. Mehmed Pasa vezir már előbb megérkezett csapataival. A nyomorult hitetlenek félbehagyták az erőd ostromát, körülárkolták csapataikat, a szekereket sorjában az árok elébe állították és lánccal összekötötték őket. Azt mondják, hogy a hitetlenek *astabur*-nak nevezik az ilyet. Néhány napon át harcban álltak az igazhitűekkel az *astabur*-ban. Végül is elfoglaltuk és...”

Pečevinél is találkozunk az *astabur* szóval, a nyomtatott kiadásban az a. H. 948=1541-es esztendő eseményeiről szóló fejezet címében, a szövegben azonban (több ízben) *tabur* szerepel. A magyarországi csaták leírásában Pečevī lépten-nyomon használja a *tabur* szót, egyébként egyetlen egyszer jegyezte fel a szót FEKETE LAJOS, nevezetesen kaukázusi harcokról szóló leírásban (II, 84), ahol a szó ugyancsak keresztyén tábornok jelent.

Az *astabur* szó későbbi időkben is felbukkan. Így például Hajrullāh Efendinél találkozunk vele (meghalt 1866-ban; XI. k. 142. l.: *fethnāme-i astabur*, استابور-nak írva).

9. Világos mármost, hogy ez a titokzatos *istabur*, *astabur*, *astabor* szó nem egyéb, mint a magyar *az tábor* (ejtsd *asztábor*), s hogy az *astabor* > *astabur* ~ *tabor* > *tabur* az oszmánliban magyar jövevényszó, mint számos más, a hadiélettel kapcsolatos kifejezés. Vö. FEKETE LAJOS, Az oszmánli-török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai: MNy. XXVI (1930), 257–265 l. Figyelemre méltó, hogy FEKETE LAJOS ebben a cikkében a török *tabur* szót már magyar jövevényszóként kezeli, különösebb megokolás nélkül.

Fel lehetne tenni, hogy a *tabur* ősi oszmán-török szó, s hogy csupán az *astabur* alakot vették át a magyarból. Ezt a feltevést azonban bátran elvethetjük. Az oszmán-török *tabur*-ral nem találkozunk más török nyelvjárásban és, legalább is mindeztideig, nincsen rá adatunk a magyar-oszmánli kapcsolatokat megelőző időkben. Alig hihető, hogy az oszmán-törökök átvették volna a magyarból az *astabur* 'megerősített tábor' szót, ha az oszmánliban eleve meglett volna a *tabur* szó. Evlíjā fentebb idézett szavaiból az tűnik ki, hogy a *tabur* szó még a XVII. században is idegenül csengett. Sőt Nāmīq Kemāl Kanizsa ostromáról írt munkájában — kétségtelenül a régi történeti források

hatása alatt — még a XIX. század második felében is magyarázatot igénylő szónak tartja és ismételten magyarázza a *tabur*-t, amellyel a régi időben a keresztyén tábornokot jelölték. (L. a Kütübhâne-i Ebuazzijâ-ban megjelent 3. kiadást, 25, 26, 38, 42, 73. l.)

MENINSKI, szótárában (1677), *tabor*-nak írja át a szót; HINDOGLU *tabor*-t, BIANCHI—KIEFFER *thābor*-t, BUDAGOV *tabor*-t, ZENKER *tabor*, *tabur*-t ad. Márpedig, hogyha a második szótagban valóban *o*-t ejtettek, akkor nem fér hozzá kétség, hogy a szó az oszmánli kölcsönszavak újabb rétegéhez tartozik. Mindenesetre az is meggondolandó, hogy a fenti lexikográfusok úgy vélik, hogy a török *tabor* olyan szláv szóból származik, melynek második szótagjában *o* van. Ennek ellenére feltűnő, hogy igen sok forrásban találkozunk ezzel az átírással. És RYPKA professzor idézett tanulmányában a 150. lapon *Sābit* következő verssorát idézi (1700 körül): *و سروب دستبرد پر زورین * بوژدی اوج آره نهچه طاوورین* 'megmutatta elsöprő erejét és három ízben megsemmisítette az osztrák tábornok', melyben a *pür zorun* kifejezés *tāborun*-nal rimel. A fentiek alapján aligha képzelhető el másképp a szó fejlődése, mint: *tā(a)bor* > *tabur*, s emellett a magasabb irodalmi nyelvben *tābūr*.

10. De mi az az oszmánli és csagatáj *tapqur*, *tabqur* (*тавқур*) szó, melyet az eddig elmondottak értelmében el kell a *tabur*-tól választani, noha jelentése és tulajdonképpen hangalakja is azonos.

Ez — mint már RÄSÄNEN is megállapította (l. lent, 21. §) — mongol korból való mongol jövevényszó. A régi törökségben sohasem fordul elő és mongol eredete kétségtelen.

A mongol irodalmi nyelvben (KOWALEWSKI) *dabqur* 'вдвое, сугубо; двойной, сугубый; также тройкий, четвероякий, смотря по предыдущему числительному имени; этаж, ярус; беременность'; a kalmükben (RAMSTEDT) *dawqur* 'Verdoppelung, doppelt; Schicht; schichtweise; Etage; Schwangerschaft usw.'; a burjátban (СЕРЕМISOV) *dabqar* 'слой, ряд, этаж, ярус; двойной, сложенный в несколько рядов, многорядный, состоящий из слоёв, наслоённый, дважды, вдвойне, вдвое, беременная'; a gorloszban és tusetuban (RUDNEV) *dawqār* 'двѣйной'; a khalkhában (VLADIMIROV, RAMSTEDT: JSFOu. XXI, 2: 18) *dawqur* 'Schicht'; a monguorban (DE SMEDT—MOSTAERT) *t'acur* 'double, doublé, répété, à étage, à double battant (porte), enceinte (femme), empli de viande ou de légumes (gâteaux)'; az ordoszban (uo.) *dawqur* 'double, doublé, à étage, enceinte (femme)'; a dahurban (Датурское Наречие) *dawqur* 'двойной'.

A mongol szó megvan a mandzsuban is (l. ZACHAROV, Маньчжурско-русский словарь, 782; SANŽEJEV, Izv. Ak. N. SSSR. Hum. 1930, 696. l.): *dabkuri* 'слой, ряд чего, этаж здания, ярус; двойной, вдвойне, сугубо, двурядный (на подкладке), многорядный, наслоенный'.

11. A mongol *dapqur* jelentése tehát 'réteg, sor, dupla, több sorból, több rétegből álló stb.' A felsorolt adatokból azonban még nem világlik ki, hogy a török *tapqur* 'csatasor, csapat stb.' a mongol *dapqur*-ból származik. Kételyünk azonban eloszlik, ha Evlija Čelebinek az oszmán-török nyelvtörténeti szótár első kötetében (Tanıklariyle Tarama Sözlüğü I. s. v. *tapkur*) idézett, következő helyét tekintetbe vesszük. (A szótár sajnos sohasem közli, hol található az idézett szöveg, csupán a szerző vagy mű nevét, továbbá azt az évszázadot adja meg, melyből az adat származik.) A szóbanforgó idézet a következőképpen hangzik: „*Asker-i Tatar içre Āl-i Cengizden beri bir kanun dahi var kim bunlar bir sefere gitseler on iki ot*

ağaları ıleriye kılğuz tayin olunup. [ıgy] On iki adet tapkur olup yani asker on iki katar yol olup dere ve depe ve geçitler gelse on iki katar asker birbirlerinin artlarından asla mümfek olmazlar. Amma Kalga Sultan sefere atlansa elli bin asker olup cümle sekiz adet tapkur asker olur." Azaz: „A mongol seregben még a Dzsingizidák óta él egy szabály, és ez a következő. Ha hadba vonulnak, tizenkét otagası-t¹ jelölnek ki vezetőül, kik elől mennek. Tizenkét tapkur-t alkotnak, azaz a sereg tizenkét oszlopból áll és a tizenkét oszlop mindig szorosan egymás mögött halad, akár hegyen-völgyön mennek, akár folyón kelnek át. Ha azonban a Kalga Szultán vonul hadba, akkor 50 000 emberből áll a sereg, és ezek nyolc tapkur-t alkotnak.”

Tehát a mongoloknál hadseregrészt is jelent a *tapkur*.

12. A mongol szó átkerült a csagatájba.

Először a megbízhatóbb csagatáj szótárakat idézem, az Abušqát és PAVET DE COURTEILLE szótárát. Az Abušqában: *dapqur* 'hadi sor, vonal' (a *d-* a mongol szókezdő zöngétlen *d-* megfelelője); PdC-nél pedig *tabqur* 'troupe, détachement', *dapqur* 'botte, bouquet; troupe, rangée de troupes; courroie qu'on passe par le milieu de la selle'. (Maga az a körülmény, hogy a csagatájban a szó *t*-vel és *d*-vel kezdődik, már egyedül eldönti, hogy mongol jövevénytől van dolgunk.) Megemlítem azt az adatot is, mely VÁMBÉRYTÓL származik (Čag. Sprachstudien): *tapqur* 'eine Truppenabteilung, die auf Recognoscierung oder Raub ausgeschickt wird'. Tehát itt a 'csapat, csata: or, vonal, köteg, csokor' és 'heveder' jelentéssel találkozunk. Az utóbbi a 'sor' jelentésből fejlődött, vö. ótör. GABAIN *qur* 'Gürtel, Reihenfolge', Kāšg. *qur* 'Leibgurt, Rang', *qurī* 'um ihn herum', *quram* 'dem Range nach', tar. alt. tel. leb. sor, kkir. szag. koj. CC. QB., oszm. csag. RADL. *qur* 'Leibgurt, Kreis; Rang, Stellung; (QB. tar.) Reihe, Linie; (csag. Z.) Umzäunung, Kreis, Rand; (PdC.) ein Kreis von Leuten bei einer Feierlichkeit'.

13. Van azonban még egy adat a csagatáj *tapqur*-ra, amelyről mind-ezideig szándékosan hallgattam, mivel olyan kútfőben található, melyben sok a tévedés. 1935-ben írott szófejtésben mindenek előtt ez vezetett félre. ŠEJCH SULEJMĀN EFENDI csagatáj szótáráról van szó. Ebben (ed. Istanbul) a következőket olvassuk: *tapqur* 'láncal összekötött kocsikból álló erőd, mely négy frontú várhoz hasonlít; tábor; csapat', *dapqur* 'deste [maroknyi, köteg, kis csapat], fewdž [sereg, csapat], bölük [század], def'a, merre [-szor], ۴۳'. Itt tehát 'szekérvár' szerepel mint főjelentés, amelyet az idézett csagatáj szótárak egyáltalán nem ismernek. Ez nem teljes értékű adat, jobb csagatáj szótárak nem erősítik meg. Hogy hányadán állunk vele, az majd kitűnik a következőkből.

Találkozunk ŠEJCH SULEJMĀNNAÁL a '-szor' jelentéssel is. Ez a jelentés, amint láttuk, a mongolra megy vissza. Vö. még kazáni *tapqir* '-szor' < mong.

14. A *tapqur* szó, amint ezt már többször említettük, megvan az oszmánliban is, de a szótárak adatai zavarosak.

Mindenek előtt meg kell állapítani, hogy a mai köznyelvben alig használatos a szó. BONELLI, HEUSER—ŠEVKET és HONY szótárában nem találjuk. MAGAZANIK—GORDLEVSKIJ szótára ismeri a szót; itt ezt találjuk: *tapkurkolani* 'подпружный ремень'. Ugyanebben a jelentésben idézik a *tapqur* szót a múlt korszak köznyelvének szótárai, DIRAN KÉLÉKIAN és SAMY—BEY (a Dictionnaire Turc-Français-ban: 'petite sangle, qui retient la housse d'un cheval'; BARBIER DE MEYNARD nem tartja számon a szót).

¹ RADLOFF I, 143: kazak. *ot-ayası* 'der Älteste im Hause'.

Egy másik speciális jelentésével a *diz tapquru* 'harisnyakötő' kifejezésben találkozunk (AHMED VEFIQ REDH.), a legújabb szótárak ezt sem idézik már.

Ami pedig a régibb szótárakat illeti (mármint azokat, melyek rendelkezésemre állanak), MOLINO (1641) nem ismeri a szót. MENINSKI (1677) 'cingula superior, seu supra ephippium; Obergurt; sopracinghia; sangle par dessus la selle, surfaix; Torf'² jelentéssel ismeri a szót.

ES'AD EFENDI a Lehdzet-el-lugāt-ban (XVIII. sz.) ugyanezt a jelentést adja, hasonlóképpen a XIX. század közepe táján szerkesztett szótárak, így BIANCHI—KIEFFER és ZENKER.

HANDJÉRI (Moszkva, 1840) *camp* címszó alatt egész sereg szót idéz a 'tábor, erődített tábor'-ra; ennek ellenére nem találkozunk nála, legalább is ezen a helyen, sem *tabur*-ral, sem *tapqur*-ral.

REDHOUSE török-angol szótárának 1857-es kiadásában a *tabur*-t találjuk ('a battalion; a column [of march or attack]; a certain large number [of people]', *tapqur* azonban nem szerepel).

A XIX. század második feléig tehát nem találkozunk sem szövegekben, sem szótárakban az oszmánli *tapqur* 's z e k é r v á r' szóval.

15. 1876-ban jelent meg AHMED VEFIQ pasa szótárának első kiadása, a Lehdze-i Osmāni. AHMED VEFIQ a török kulturális mozgalom előfutára volt, foglalkozott a keleti törökkel, és amint ismeretes, felvett szótárába csagatáj szavakat is.

A *tabur* ugyanabban a jelentésben szerepel nála, mint a többi szótárban; megjegyzi azonban, hogy a *tabur* szó *tapqur*-ból ered (*tabqur muhaffefi*). Megállapíthatjuk tehát, hogy forrásaink szerint AHMED VEFIQ volt az, aki a *tabur*-t a *tapqur*-ral összefüggésbe hozta.

A *tapqur*-nál azt mondja, hogy a szót *dapqur*-nak is írják. Ez, amint fentebb mondtam, csagatáj alak. Ehhez hozzáfűzi, hogy *tapqur* a *qur* 'kör stb.' szóval (l. fent) függ össze (*muhaffefi qur*). Leglényegesebb azonban az utolsó észrevétele, amikor is azt állítja, hogy „a régi törökben” a szó négy-szögletes, megerősített helyet is jelentett, amely úgy jött létre, hogy a szekereket láncokkal egybe fűzték. Itt jelenik meg a rendelkezésemre álló forrásokban először — a *tapqur* > *tabur* etimológiával együtt — a *tapqur* szó 'szekérvár' jelentése. Hogyan keletkezett ez a magyarázat? Valamilyen forrás, szótár, szöveg, vagy talán az egykorú nyelvhasználat szolgált a pasának alapul? Aligha. A csagatájából 'csapat, hadseregrész' jelentéssel ismerte a *t(d)apqur* szót, egy percig sem kételkedett abban, hogy a *tabur* 'had... hadseregrész, szekérvár' és a *tapqur* 'hadseregrész' egy és ugyanaz a szó: feltette tehát, és szótárában tényként regisztrálta, hogy *tapqur* — véleménye szerint a *tabur* régies formája — a régi törökben 'szekérvár'-at is jelentett. Sokat mond maga az a kifejezés is, melyet használ: „a régi törökben, a régi törököknél (*qadīm etrāk bejininde*)”. Ez annyit tesz, hogy a *tapqur* szó 'szekérvár' jelentése nem az oszmánliban, hanem a régi törökben élt. AHMED VEFIQ számára a „régii török” fogalma meglehetősen ködös valami. Nem tudja, és 1876-ban nem is tudhatta, hogy a „régii török” nyelv nem is ismerte a *tapqur* szót. A csagatáj eszköz volt számára a régi török nyelv rekonstruálásához.

² A lengyel *tork* 'zabola, török kantár'-hoz vö. KARLOWICZ—KRYŃSKI—NIEDZWIĘDZKI, Słownik języka polskiego. VII. Warszawa, 1919. 85, továbbá A. BRÜCKNER az Encyklopedya polska sorozatban: Język polski i jego historia, I. 141—142 (W Krakowie, 1915). KIRÁLY PÉTER közlése.

16. Ettől kezdve szótárról szótárra vándorol a *tapqur* szó 'szekérvár' jelentése, ha nem is kerül bele mindegyikbe. Először ŠEJCH SULEJMAN Efendi csagatáj szótárában találkozunk vele (1877), melyről már előbb szó esett. A sejk más egyebet is átvett AHMED VEŦİQ művéből.

A nyelvi tények talaján áll a kis névtelen Dict. de poche ottoman-français (Constantinople, 1877), ahol a következőket olvassuk: *tapqur* 'ligne ou cercle des chevaux attachés (pour paître); sangle, surfaix'; *diz tapquru* 'jarretièrè'. Mindez, más források adataival összevetve, a valóságos nyelvhasználatot tükrözi.

A 'szekérvár' jelentés ezután a nagy REDHOUSE-ban bukkan fel (1890): „*tapqur* (originally) a camp surrounded with carts chained together for defence (whence *tabur*); a line or circle of horses tethered; a girth or surcingle”. Az „originally” és „whence *tabur*” kifejezés arra utal, hogy REDHOUSE az első jelentést AHMED VEŦİQ hatására vette fel szótárába, és hogy, ha homályos formában is, azt az érzését juttatja kifejezésre, hogy ezt a jelentést nem igazolja a beszélt nyelv, nem igazolják szövegek, — ahogyan ezt AHMED VEŦİQ pasánál is láttuk. Az sincs kizárva azonban, hogy itt AHMED VEŦİQ pasa maga is közreműködött. A szótár előszavában HENRY O. DWIGHT azt írja, hogy REDHOUSE a szótár sajtó alá rendezése idején nem tartózkodott Konstantinápolyban. A még hátralévő munkálatokat egy bizottság végezte, mely nemcsak elhagyta az anyag jelentékeny részét, „but the verification of many idioms and technical expressions have been confided necessarily to the Committee.” És „for aid in this and other parts of its onerous undertaking the Committee is under unusual obligations to H. H. Ahmed Vefiq Pasha.” Emellett REDHOUSE felveszi a csagatáj „*dapqur*, vulg. *tapqur*, a girth or surcingle” adatot — akárcsak AHMED VEŦİQ —, mely *d*-jével semmiképp sem való az oszmán-török szótárba.

A kitűnő CHLOROS (1899) nem követi AHMED VEŦİQ-et; a *tabqur*-nál ezt a jelentést adja: *σειρά, τάξις; μικρός ἰμάς κρατῶν τὸ ἐπισέλλιον ἵππου* tehát 'sor' és 'heveder'.

Ezzel szemben SĀMĪ BEJ Qāmūs-i Türkī-je kizárólag a 'szekérvár' jelentést adja (megemlíti a *tapqur golanī*-t is), természetesen AHMED VEŦİQ szövegtésével.

RADLOFF (1905) VÁMBÉRY alapján idézi a csagatáj *tapqur*-t, második jelentésként a 'faul'-t adja, mely nem tartozik ide;³ majd a *dapqur* 'Regiment, Heer' adatot közli és az oszmán-török *tapqur*-nál a következő jelentéseket adja: 'Gürtel; Pallisaden-Einzäunung [minek az alapján?]; die Reihe, die Linie, besonders Pferde oder anderes Vieh in Reihen aufgestellt, die Wagenburg'; az állítólagos oszmán-török *dapqur* 'Gurt, Gürtel' nála mint csagatáj szó szerepel, melyet REDHOUSE-ból idéz.

Különös súllyal esnek a latba az igen jó oszmán-török nyelvjárási szótár adatai (III. k., 1947). Itt a *tapkur* szót 'kafile, dizi', azaz 'sor' értelmezéssel találjuk (Ván).

³ A tel. kaz. özb. stb. RADL. *tapqir* 'erfinderisch, scharfsinnig' és a csag. PdC. *tabqur* 'paresseux' összetartoznak, szabályos képzések a *tap*- 'találni' igéből. A 'találékony' jelentésből alakult a 'lusta', vö. kir. RADL. *sös tap*- 'Ausreden, Ausflüchte finden', s. v. *tap*-). Itt említem meg a csag. PdC. *tabqur* 'imposition extraordinaire'-t is, amely a mong. *dabqur* 'dupla' szóhoz tartozik.

Az „Anadilden Derlemeler” c. oszmánli nyelvjárási szótár a *tapkur*-t 'azonos kiterjedésű kertrészek' jelentéssel ismeri (pl. *sizin bostan hangı tapkurda* 'melyik *tapqir*-ban van a kertetek?').

17. Az oszmánli *tapqur* szó jelentése tehát különösen 'emberekből vagy barmokból álló sor; bizonyos heveder-fajta, öv'. Mindkét jelentés megvan a csagatájban is.

Nem találtunk ezzel szemben olyan adatot, mely szerint a *tapqur* szó 'szekértábor'-t jelentene a csagatájban vagy az oszmánliban.

FEKETE LAJossal átnéztük a rendelkezésünkre álló török történelmi forrásművek szóhajóvó helyeit; *tapqur*-ra egyáltalában nem akadtunk, a *tabur* szó pedig kizárólag 'keresztyén tábor' jelentéssel fordult elő. TAESCHNER professzor is közölte velem kérdésemre, hogy nem emlékszik arra, hogy valaha is találkozott volna török szövegben a *tapqur* 'szekérvár'-ral.

A régi történelmi szövegekben gyakran esik szekérvárról szó. Nem akadtunk azonban olyan példára, amikor a szekérvárt *tabur*-nak vagy *tapqur*-nak nevezték volna. A *tabur* szó használatáról beszélve idéztem már néhány példát; most, amidőn a 'szekérvár' török megfelelőjét keressük, idézek még egy párat, melyekre FEKETE LAJOS hívta fel a figyelmemet.

A várnai csata leírásában, a Tevārīh-i āl-i 'Osmān-ban a következőket olvassuk: (ed. GIESE, 70: 3—4): *andansonra ierñçeri ve 'azab girü qalan hāzır olan çeriile kâfirin 'arabası üzerine geldiler. Tehát 'szekérvár' = 'araba 'szekér(sor)'.*

A rigómezei csata leírásában (1488) a Tevārīh-i Āl-i 'Osmān-ban (ed. GIESE, 72) a keresztyének szekérvárát több ízben szintén 'araba 'szekér(sor)'-nak nevezik („*kâfirlerin... qırılmaianın bāzısı-ki gine 'arabıa girdiler... andan sonra güziler 'arabıı ortaja aldılar... andan sonra 'arabada olan kâfirler... müslümanlar dahı 'arabıı ortaja aldılar...*”).

Sē'ādaddın (meghalt 1599-ben) ugyanennék a csatának a leírásában a keresztyének szekérvárát *arabalar hişarı* 'szekerekből álló vár'-nak mondja (I, 397).

1526, Mohāc-nāme (ed. PAVET DE COURTEILLE, 84. l.): *eṭraf ve eknāfini top arabalarla ihāta edüp hişār-i üstüvār etti* 'erős várat alkotott, ágyúszekerekkel véve körül magát'.

A Buda birtokáért folyó harcokban, 1541-ben, a keresztyén táborat egy névtelen szerző, illetőleg művének folytatója, *dā'ire* tkp. 'kör'-nek nevezi (ed. GIESE, török szöveg 148: 28; REDHOUSE-nál e jelentés hiányzik).

Különösen értékes egy II. Bājezid korából származó adat, melyben a körülkerített tábor egy régi oszmán-török elnevezésével találkozunk (Tevārīh-i Āl-i 'Osmān, ed. GIESE, 129: 2 és kk.). Arról van szó, hogy a tevéket a tábor körül állítják fel, és ezt a táborat *toqat*-nak (توقات) nevezik.

18. A mongol nyelvet illetőleg 'szekérvár'-ra a következő szót találom forrásaimban: (Kow.) *kūrije(n)* 'enclos, clōture, palissade, mur, muraille; camp (castra)', illetőleg (kalm. RAMSTEDT) *kūrē* 'Ring, Lager, Kloster (die Zelte sind ringweise geordnet), Hof', *tsergīn kūrē* 'a sereg szekérvára, tábor' (vö. LIGETI: NyK. XLVIII, 336), és ezt a szót használják a csagatájban is a szekérvár jelölésére, l. PDC. كورن، كوران 'cercle formé par une armée qui encieint quelque chose; espèce de camp retranché formé à l'aide de chariots rangés en cercle'. Értékes adalékokat szolgáltat a szó történetéhez BUDAGOV (s. v. *krn*), ha ezek jelenleg nem is érintenek minket közelebbről.

Ez a mongol szó előfordul már a Qutadgu Biligben és az Oguznāmében (*kūri[j]en*), és behatolt a perzsába is: (STEINGASS) *gūrān* 'the rendezvous of an army; an assembly-room'. A kumükben: *guren* 'karám' (KSz. XII, LIGETI: NyK. XLIX, 268), az altaji nyelvjárásokban: tel. leb. küer. sor

RADL. *kürä* 'Kranz, Hutrand; der Ort wo die Hochzeit gefeiert wird; der einen Ort umgebende Erdwall, ein Kranz von Leuten; (sor) der Rand (einer Schüssel, Tenne) stb.

19. És ha mongol eredetű a *tabqur* szó, akkor nem lehet az oszmánliban *tabur*, minthogy a *bq* > -b-féle változások még a mongol korszak előtt zajlottak le az oszmánli ősében.

A magyar eredetű oszmánli *tabur* 'tábor, csapat' és az oszmánli *tapqur* 'sor', mely a mongol eredetű keleti-török *tapqur* 'sor, csapat' szóra vezethető vissza, teljesen függetlenek egymástól, és téves nyomon jártunk, amikor azonosítottuk a kettőt.

20. Azok a turkológiai lidércfények, melyek olyan csúnyán megtréfálták az oszmánli lexikográfusokat, utóbb pedig MELICH JÁNOST és engem, nem kímélték meg PAIS DEZSŐ kollégámat sem. Velünk együtt ő is meg volt győződve a két szó azonosságáról, tőlünk eltérőleg azonban a *tapqur* és *tabur*-ban a *tap-* 'találni, kapni, szerezni' igéből (RADLOFF) az ismert *-qur* és *-ur* suffixummal képzett szavakat látott (NyK. XLIX, 1935, 302 és kk. és Ung. Jb. XV, 1936, 608 és kk.). E mellett különösképpen a következő adatok látszanak szólani:

alt. stb. *tabiš-* 'egyesülni';

csag. *dabir* 'térd' (PAIS DEZSŐ szerint eredetileg nyilván 'tag, izület', a *tap-* igető származéka);

tel. RADL. *tabir* játék neve: 'man teilt sich in zwei Parteien, jede Partei fasst sich bei den Händen und geht singend gegen den Gegner vor; wer einen Gegner durchlässt, muss zu den Gegnern übergehen'; PAIS DEZSŐ szerint eredetileg: 'fogó, fogódzó → fogódzó sor', ismét a *tap-* igéből;

kaz. *tapqir* '-szor' (vö. magy. *-szor*, a *szer* 'sor' szóból; a *tap-* igéből, eredetileg 'sor' jelentéssel).

Ez a magyarázat igen meggyőzőnek látszott, én is annak éreztem eredetileg; ha tekintetbe vesszük azonban a fent elmondottakat, tarthatatlannak bizonyul.

Tulajdonképpen felesleges ehhez még további megjegyzéseket fűzni, ha mégis megteszem, ez azért történik, mivel a tárgyalandó kérdések összefüggésben állnak fenti fejtegetéseimmel. T. i. bizonyos turkológiai források megbízhatatlanságáról és a mongol *tapqur* szó további török megfeleléseiről van szó.

A csagatáj *dabir* 'térd' — amint ezt már THURY, Behdset-ul-lugat, 27. l. bebizonyította — sajtóhibán alapul, a helyes alak a jólismert *diz*, arab írással ذيز. Ez az alak a hibáktól hemzsegtő Calcuttai Szótárban ذيز (*dbr*) alakban szerepel, és ezt a hibás alakot sorra felvették más szótárak is (ZENKER 423: *debr*, BUDAGOV 552: *debr*, RADLOFF: *dabir*).

A teleut *tabir* eredetileg nem azt jelenti, hogy 'fogó, fogódzó'. Megtaláljuk a szót BASKAKOV—TOŠČAKOVA altaji (ojrot) szótárában is (Moszkva, 1947), mégpedig a *tabir-qoʒon* 'песня для двух хоров' kifejezésben; *qoʒon* 'dal'-t jelent és *tabir* nem egyéb, mint kettős, két hangú, a PAIS DEZSŐ által idézett teleut szó jelentése tehát 'két sorban folyó játék'. Az altaji-teleut *tabir* a mi mongol *dapqur* 'kettős' szavunkra megy vissza. A mongol *q* eltűnését az altajiban a **tapqur* > **tapqir* > *tabir* változással magyarázhatjuk. Vö. alt. *qulaq* 'fül' < *qulqaq*, *käräk* 'szükséges' < *kärgäk*, *ämäktä-* ~ *ämäktä-* 'mászni (gyerekről)'. Úgyanarról a változásról van szó, melyből mi 1935-ben kiindultunk; itt valóban megtörtént a *tapqur* > *tabir* változás.

Ami pedig végül a kazáni *tapqır* '-szor' szót illeti, ez ugyancsak a mi *tapqur* szavunkkal azonos, l. RAMSTEDT, Kalm. Wb. s. v. *dawqır* (egy kalmük példával: *gurwı dawqır* 'dreifach').

Itt említem meg LOKOTSCH magyarázatát (Etym. Wb. d. eur. Wörter orient. Ursprungs, 1927), akit VÁMBÉRY tévesztett meg, ugyancsak nemlétező török adatokra való hivatkozással. LOKOTSCH ezt írja: „Tk. *tabur*: 'Heerlager, Abteilung, Bataillon' (vom Stamme *tap* 'unten' [?], Sohle [?], Spur > nachspüren' [?], vgl. čag. *tapkur* 'die zum Beutemachen ausgeschiedte Kolonne' VÁMB. Et. Wb. S. 157, Nr. 172 I], hieraus rum. *tabără*... usw.”

RÁSÁNYEN hangtörténetében (156. l.) szintén összekapcsolja az oszm. *tabqur*-t és *tabur*-t, ami — amint láttuk — nem fogadható el. Ugyanakkor annak a helyes gondolatnak ad kifejezést, hogy a török *tapqur* a mongol *dabqur* 'réteg, emelet' szóra vezethető vissza.

21. Az sem vehető tekintetbe, hogy a nagy arab történész, Ibn Haldūn (megh. 1406) 1284 a. H. = 1867/68-i bulaqi kiadásában, az egyetemes történet második kötetében, 64. l., alulról a 6. sorban előfordult a 'csapatok' jelentésű *ṭawābir* szó, mely a *ṭābūr* pluralis fractus-a. Ezt az adatot ŠVANDA professzor hozta napvilágra 1935-ben. (Vö. Zprávy Českosl. společnosti rukopisné, 1935, 2. sz., 2. l., 1936, 5. sz., 3. l.). RYPKA professzor erre az adatra vonatkozólag AUGUST FISCHER véleményét kérte és ezt BLÁŠKOVIČ JÓZSEF közvetítésével rendelkezésemre bocsátotta. FISCHER úgy véli, hogy a *ṭābūr* szó az arabban csak igen későn fordul elő, és Ibn Haldūn bulaqi kiadásában valamelyik kései másolótól ered.

22. A szó egyre inkább erőre kapott az idők folyamán. Az oszmán-török hadügyi terminológiában 'zászlóalj' a jelentése és igen gyakran használják.

Az oszmánliból újabban eljutott Észak-Afrikába és Spanyolországba. Az új-arabban jól ismeretes: (WEHR) *ṭābūr*, plur. *ṭawābir* 'Bataillon', *ef-ṭābūr el-ḥāmis* 'die fünfte Kolonne' (OBERHUMMER: Mitt. d. Geogr. Ges. Wien. LXXXV, 460).

Az arabból tovább vándorolt a spanyolba: *tabor* 'Unidad de tropa regular marroqui, que pertenece al ejército español'. (Diccionario Manual e ilustrado de la Lengua Española. Real Academia Española. Madrid, 1927.)

A szó még az Oxford Dictionary-ben is szerepel: „*Tabor*, also *tabour* [Boh., Polish, Serv. *tabor*, Magyar *tábor*, a. Turkish *tabor* camp (anciently a camp of nomads formed by a circle of wagons or the like.) An encampment. [Helyesen: A battalion.] 1877 *Daily News* 25 Oct. 5/4 At Podgoritza... 15 tabors of Nizams and four tabors of troops of the reserve are being concentrated...”

Újkeletű a középzásiai *tabur*, *tabor* szó is. VÁMBÉRY (A magyarok eredete, 1882. 312. l. jegyz.) szerint a *tabur* szerepel a Hulāsa-i 'Abbāsi-ban, egy, a tizenkilencedik század első feléből származó csagatáj-arab szótárban. A tádzsik *tabor* (Дехоти—Ершова—Бертепъс, Русско-таджикский словарь, 747. l., amely nomád tábort jelent, az orosz *табор* szóra megy vissza.

A szó tudomásom szerint több mint húsz nyelvben szerepel, a nagyoroszban, kisorozsban, lengyelben, csehben, szlovákban, szerbben, horvátban, szlovénben, bolgárban, újjörögben, románban, spanyolban, albánban, németben, angolban, kurdban, tádzsikban, arabban, oszmánliban, a keleti-törökben és a magyarban.

Vándorlásának útjait csak akkor írhatjuk le részletesen, hogyha több adat lesz majd a kezünkben, s főként, hogyha majd nyelvtörténeti szótárak

állnak rendelkezésünkre. Sokszor egészen tanácstalanul állunk vándorszavak útjának megrajzolásánál. Igen kevés olyan szótár akad ugyanis, mely lehetőség szerint az illető nyelv teljes szókincsét tartalmazná, a nyelvemlékek feldolgozásával, kronológiai adatokkal.

*

A MNy. 1954. évi L. kötetének 167—169. lapjain PAIS DEZSŐ foglalkozik e cikk főeredményeivel, különösen azzal a résszel, mely a tábor szónak tőle származó magyarázatáról szól. Cikkem ugyanis még 1953-ban megjelent német nyelven az Acta Linguistica III. kötetében.

PAIS DEZSŐ szerint a *tábor* a magyarban oszmánli kor előtti török jövevényszó. A közlemény így végződik: „Remélem, egy újabb hozzászólással N. Gy. lehetőséget teremt az itt felvetett és ezen kívül is felvethető kérdések tisztázására.” Sajnos, nem vagyok abban a helyzetben, hogy valami újat mondjak, mert nincsenek új adataim. A régiek alapján csak azt ismételhetem, amit fent mondtam, a magyar *tábor* szónak a törökből való magyarázata egyelőre nem látok lehetőséget.

A helyzet röviden a következő. Az oszmán-török *tabur* 'szakértábor stb.' a magyarból került a törökbe. A csagatáj < mongol *tapqur* 'hadoszlop stb.' szóra sem igen gondolhatunk. Kisebb területen élő mongol jövevényszó, nem 'megerősített tábor' a jelentése, magyarázni kellene a -q eltűnését, nincs meg olyan török nyelvben (pl. valamelyik kipcsak nyelvjárásban), mely a magyar nyelvnek közvetíthette volna. A *tapqur*, *tapqir* '-szor' szót is ki kell kapcsolni. Ez mongol szó, és ha nem volna az, akkor sem volna alkalmas a *tábor* magyarázatára. Ugyanezt lehet mondani a *tabir* 'összefogódzós ketős játék' szóról. Mongol szó és ha török volna, akkor is csak közvetve volna kapcsolható a *tábor*-hoz. A törökben azonban nincs adat, melyhez a *tábor* közvetlenül és meggyőzően kapcsolható volna. Ezt a hiányt a *tap-* 'találni stb.' ige származékainak legmondosabb elemzése sem pótolja. Ha volna megfelelő adat, épp úgy örülnék neki, mint PAIS DEZSŐ.

NÉMETH GYULA